

جامعه‌شناسی ژانر فیلم‌های دفاع مقدس در سینمای ایران (۱۳۶۰-۱۴۰۰)

حبیب‌الله مازندرانی^۱، علی محمد مزیدی شرف‌آبادی^۲، علیرضا افشانی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۰۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۱۴

چکیده

این پژوهش سینمای دفاع مقدس را در چهار دهه بعد از انقلاب اسلامی (۱۳۶۰-۱۴۰۰) از نظر جامعه‌شناسی هنر بررسی می‌کند. چارچوب نظری این پژوهش بر دو نظریه «مکمل بازتاب» و «شکل‌دهی» استوار است که طبق آن، هنر بازتابی از شرایط اجتماعی است و، در عین حال، برای شکل‌دهی به افکار عمومی جامعه از آن بهره برده می‌شود. در این پژوهش از روش تحلیل محتوای کیفی برای شناخت آثار سینمای دفاع مقدس و کارکرد آن استفاده شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که اغلب فیلم‌های این ژانر، به‌رغم دسته‌بندی‌های متفاوت، چه در دسته منتقد جنگ و چه در گروه جنگی، به‌علت حساسیت‌های ویژه این ژانر، سعی در تبلیغ دفاع مقدس دارند. به‌رغم فرازونشیب‌های سینمای دفاع مقدس طی چهار دهه گذشته، بازتاب وقایع دفاع مقدس آن‌چنان که باید بررسی نشده و اغلب فیلم‌های این ژانر سینمایی سعی در شکل‌دهی به افکار عمومی داشته‌اند که البته در درازمدت موفق نبوده‌اند. همچنین این پژوهش نشان می‌دهد فیلم‌های تولیدی سینمای دفاع مقدس، همگی، سعی در افناع و تبلیغ و تبلور فرهنگ مقاومت، شهادت و ایثار در میان مردم داشته‌اند.

واژگان کلیدی

جامعه‌شناسی سینما، فیلم‌های دفاع مقدس، نظریه مکمل، بازتاب، نظریه شکل‌دهی.

۱. دانشجوی دکتری علوم ارتباطات، گروه علوم ارتباطات، دانشکده علوم انسانی، واحد میبد، دانشگاه آزاد اسلامی، میبد، ایران
h.mazandarani40@gmail.com

۲. استادیار گروه علوم ارتباطات اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، واحد میبد، دانشگاه آزاد اسلامی، میبد، ایران (نویسنده مسئول).
mazidi6@yahoo.com

۳. استاد جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران

afshanalireza@yazd.ac.ir

مقدمه

بیش از چهل سال از پیروزی انقلاب اسلامی ایران می‌گذرد. اگر سینمای فعلی ایران را همزاد انقلاب بدانیم چندان ره به خطا نبرده‌ایم؛ چراکه نخستین فیلم‌هایی که درست پس از ۲۲ بهمن سال ۵۷ در تلویزیون و سینما به نمایش درآمدند مستندهایی دربارهٔ این قیام مردمی بودند که در بحبوحهٔ راهپیمایی‌ها فیلم‌برداری می‌شدند. موج انقلاب با سوختن سینماها همراه بود؛ باید سینمای قبل از انقلاب می‌سوخت تا ققنوس وار از دل آتش آن برخیزد و قد راست کند (شیرازی، ۱۳۸۷).

دوران هشت‌سالهٔ دفاع مقدس دورانی خاص و درخشان در تاریخ کشور ماست که بی‌تردید سینما، یا همان هنر هفتم، یکی از مؤثرترین ابزارهای انتقال ارزش‌های این دوران است. ویژگی ژانر دفاع مقدس پرداختن به خلیقات رزمندگان دفاع مقدس، باورها و اعتقادات آن‌ها بر اساس واقعیات بوده است که به تدریج در سال‌های شکل‌گیری این ژانر سینمایی به اوج خود رسید و موجب ارتقای سطح کیفی سینمای دفاع مقدس^۱ شد. «در ایام دفاع مقدس و چند سالی پس از آن، سرمایه‌گذاری‌های خوبی در زمینهٔ انعکاس ارزش‌های دفاع مقدس صورت گرفت؛ اما سال‌های متمادی بعد از دههٔ ۷۰ دیگر گیشه‌های سینما تعیین می‌کنند سینما باید روی چه چیزی سرمایه‌گذاری کند.» (یوسفی، ابن‌الدین و حداد، ۱۳۹۸) البته در دههٔ ۹۰ یکی از پرفروش‌ترین فیلم‌های سینمایی از ژانر دفاع مقدس بوده است که از اقبال عمومی هم برخوردار بوده است. اما ژانر دفاع مقدس نتوانسته جایگاه خود را در سینمای ایران بیاید. سینمای دفاع مقدس طی چهار دهه فرازوفرودهایی را تجربه کرده است. بررسی تبلور دفاع مقدس در سینمای ایران متن اصلی این پژوهش است؛ بنابراین، ضرورت پژوهش در مورد ابعاد فرهنگی آن محسوس‌تر می‌نماید.

تولیدات سینمای دفاع مقدس را می‌توان به دو گروه فیلم‌های جنگی و منتقد جنگ تقسیم‌بندی کرد. برای تمیز فیلم‌های جنگی و منتقد جنگ، مواردی وجود دارند که در جدول ۱ به آن‌ها اشاره می‌کنیم.

جدول ۱. مقایسه فیلم‌های جنگی و منتقد جنگ

ردیف	فیلم‌های منتقد جنگ	گروه موافق
۱	این دسته از فیلم‌ها بیشتر به پیامدهای جنگ و مسائلی می‌پردازند که در جنگ و با پس از جنگ برای جامعه پیش آمده است.	این فیلم‌ها بیشتر خود جنگ و حماسه‌های جنگ را به تصویر می‌کشند. اوج‌ها و گره‌های داستان این فیلم‌ها بر سر پیروزی و غلبه بر دشمن است.
۲	قهرمانان این فیلم‌ها شامل گروه‌های مختلف جامعه‌اند و بیشتر به جنگ حالت منفی می‌دهند تا مذهبی.	شخصیت‌های این دسته از فیلم‌ها انسان‌هایی والا، پاک، معصوم و عارف به تصویر کشیده می‌شوند و به جنگ و دست‌اندرکاران آن حالتی عرفانی و تقدسی می‌بخشند.

نگاهی گذرا به سینمای دفاع مقدس در دولت‌های پس از انقلاب

همانند تاریخ بعد از انقلاب، سینمای دفاع مقدس را می‌توان به چهار دوره تقسیم‌بندی کرد: ۱. دوران انقلاب و جنگ (۱۳۶۷-۱۳۵۷)؛ ۲. دوران سازندگی (۱۳۷۶-۱۳۶۸)؛ ۳. دوران اصلاحات

(۱۳۶۸-۱۳۷۶)؛ ۴. دوران اصول‌گرایی (۱۳۸۴-۱۳۷۶)؛ و دهه ۹۰ که مجدداً دوره اصلاحات نامیده شد. در دوران جنگ، «این نوع سینما بیشتر محتوای تبلیغاتی و پروپاگاندایی دارد. به‌طور طبیعی و بدیهی سعی در تشویق جوانان برای حضور در جبهه را مضمون اصلی خود قرار می‌دهند.» (معدنی، ۱۳۹۱، به نقل از خزایی، ۱۳۹۳)

اکثر فیلم‌هایی که در اوایل جنگ تحمیلی ساخته می‌شدند با هدف تقویت روحیه عمومی مردم شکل می‌گرفتند؛ به‌گونه‌ایی که موضوع اکثر آن‌ها شبیه به هم بود: گروهی ارتشی به خاک دشمن نفوذ می‌کردند و پس از نابودی تجهیزات دشمن و با کمترین تلفات به کشور باز می‌گشتند. البته این عمل در آن برهه زمانی بسیار ستودنی بود؛ چون، همان‌گونه که پیش‌تر ذکر شد، ساخت این گونه فیلم‌ها برای تقویت روحیه مردم بسیار لازم بوده است. فیلم‌هایی مثل پایگاه جهنمی، عقاب‌ها، برزخی‌ها، گذرگاه و... از این نوع فیلم‌ها بودند.

در دوره موسوم به سازندگی، سینمای جنگ حالت انتقادی به خود می‌گیرد. «اولین فیلم انتقادی در سال ۱۳۶۷، توسط محسن مخملباف، با عنوان «عروسی خوبان» ساخته می‌شود که البته بیشتر مضمون فیلم حالت فرافکنی و جهل

فیلم‌ساز را نشان می‌دهد» (مکوندی، فرخی، طاهری‌پور و حسینی، ۱۳۹۶). تقریباً تمامی فیلم‌های این دوره به شرایط اجتماعی و اقتصادی جامعه اعتراض و انتقاد دارند.

بعد از سپری‌شدن سال‌های پیرالتهاب اولیه جنگ تحمیلی، دیدگاه فیلم‌سازان به مقوله جنگ عوض شد و فیلم‌سازان جوانی روی کار آمدند. حاصل این دوران را می‌توان در فیلم‌هایی مثل دیار عاشقان به کارگردانی حسن کاربخش (۱۳۶۲)؛ پرواز در شب به کارگردانی رسول ملاقلی‌پور (۱۳۶۵)؛ دیده‌بان به کارگردانی ابراهیم حاتمی‌کیا (۱۳۶۷)؛ مهاجر به کارگردانی ابراهیم حاتمی‌کیا (۱۳۶۵) و... مشاهده کرد که بعضاً با استقبال مردم نیز مواجه می‌شدند. این آثار واقعیات جنگ، رشادت‌ها و ایثارهای رزمندگان ایرانی را به‌خوبی نشان می‌دهند و به جنبه معنوی دفاع مقدس نیز می‌پردازند.

در دوره اصلاحات، که از لحاظ زمانی از جنگ فاصله گرفته‌ایم، عشق زمینی در این نوع فیلم‌ها مطرح می‌شود که قبلاً سابقه نداشته است. اولین فیلم سال ۱۳۷۷ با عنوان شیدا به کارگردانی کمال تبریزی اکران می‌شود.

در دوره اصول‌گرایی، اگرچه ساخت فیلم جنگی به رکود گراییده، نوع فیلم‌ها هم رنگ‌وبوی شرایط خود را دارند که شاخص‌ترین آن‌ها فیلم اخراجی‌ها ساخته مسعود ده‌نمکی است. هرچند در این شش سال تلاش‌های زیادی برای بقای سینمای جنگ صورت گرفت، اما خروجی مناسبی به این ژانر سینمایی دیده نمی‌شود. از میان فیلم‌های این دوره می‌توان به روز سوم، ملکه و روزهای زندگی اشاره کرد.

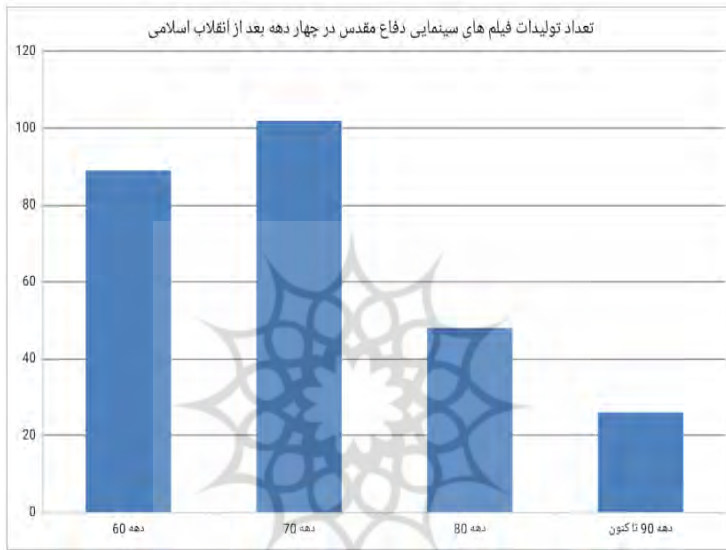
نقطه آغاز سینمای داستانی دفاع مقدس نیز فیلم دیده‌بان حاتمی‌کیا بود. حاتمی‌کیا، که خود شاگرد مکتب فیلم‌سازی آوینی بود، اولین فیلم‌سازی است که در سینمای دفاع مقدس شخصیت‌پردازی واقع‌گرایانه را در میان نیروهای خودی جدی گرفت.

با پایان جنگ تحمیلی، فیلم‌سازان جنگ امکانی را برای پرداختن به برخی از واقعیت‌ها و شخصیت‌های خاص جنگ‌ها، شکست‌ها و پیروزی‌ها به دست

آوردند و سینمای جنگ نوعی دگرگونی مضمونی و محتوایی را تجربه کرد.

وضعیت تولید فیلم‌های دفاع مقدس در سال‌های دهه ۶۰ تا ۹۰

در این قسمت از پژوهش، به وضعیت تولید فیلم‌های دفاع مقدس در دولت‌های مختلف طی ۴ دهه در قالب نمودار و جدول می‌پردازیم.

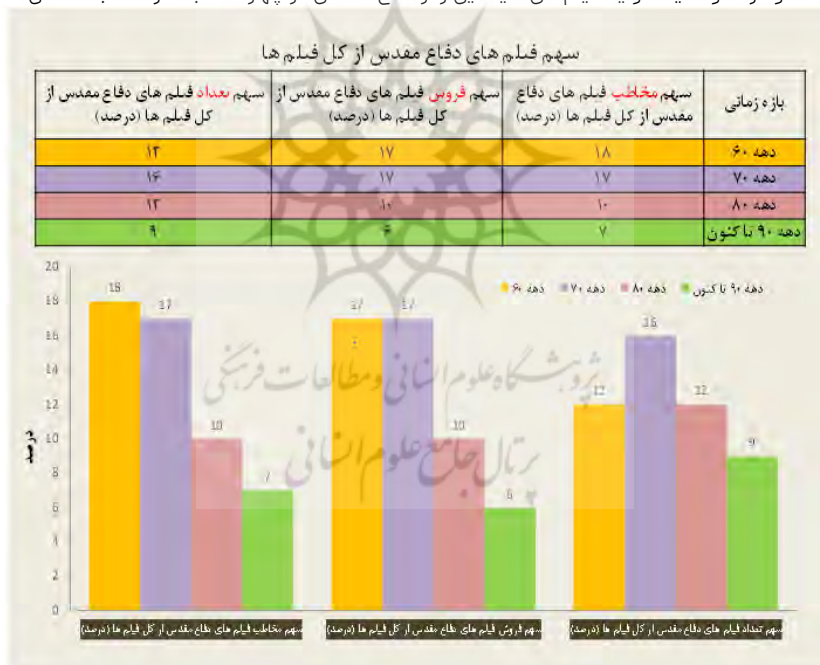

نمودار ۱. تعداد فیلم‌های سینمایی ژانر دفاع مقدس تولیدشده در چهار دهه بعد از انقلاب اسلامی
 جدول ۲. وضعیت تولید فیلم‌های سینمایی در دوره معاونت‌های سینمایی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی بعد از انقلاب اسلامی

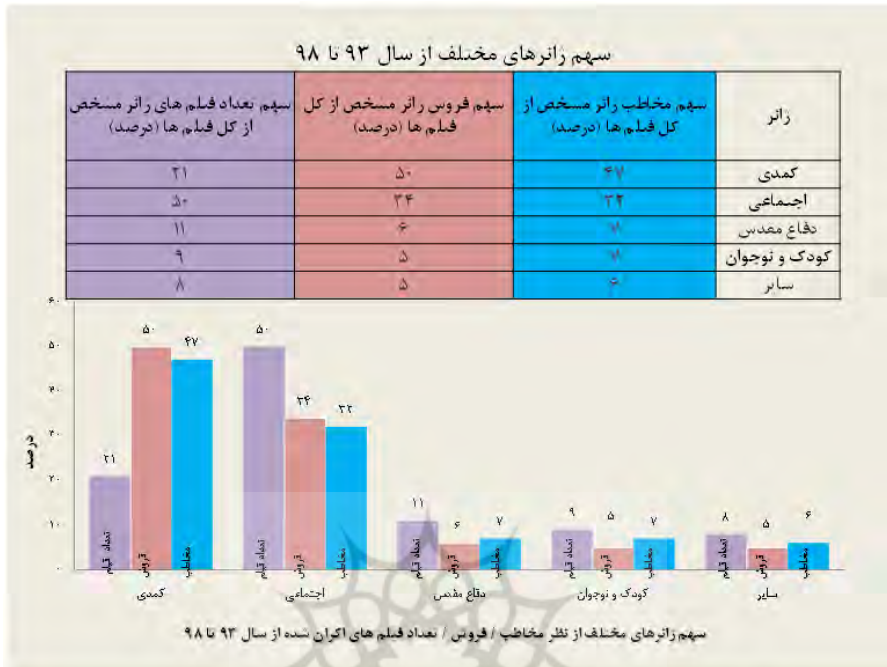
تعداد فیلم‌های تولیدی دفاع مقدس	مدت زمان مسئولیت	بازه زمانی
۳	۳ سال	۵۹-۶۲
۹۴	۱۰ سال	۶۲-۷۲
۶	۱ سال	۷۳
۳۷	۲/۵ سال	۷۴-۷۶
۱۸	۳/۵ سال	۸۱-۸۴
۲۰	۲/۵ سال	۷۶-۷۹
۳	۱ سال	۸۰
۲۲	۴ سال	۸۴-۸۸
۲۰	۴ سال	۸۸-۹۱
۱۰	۳ سال	۹۲-۹۵
۹	۲ سال	۹۵-۹۷
۱۰	۴ سال	۹۸-۱۴۰۰

نمودار ۲. وضعیت تولید فیلم‌های سینمایی ژانر دفاع مقدس در چهار دهه بعد از انقلاب اسلامی

شکل ۳. جدول و نمودار سهم فیلم‌های دفاع مقدس از کل فیلم‌ها (سازمان هنری و سینمایی دفاع مقدس، ۱۳۹۹)

شکل ۴. جدول و نمودار سهم ژانرهای مختلف از سال ۹۳ تا ۹۸ (سازمان هنری و سینمایی دفاع مقدس، ۱۳۹۰)

سینمای دفاع مقدس در دوره‌های مختلف معاونت سینمایی

سینمای دفاع مقدس در دوره مدیریت‌های مختلف سینمایی و با توجه به وضعیت جامعه، دغدغه‌ها و اولویت‌ها فراز و فرود بسیاری را تجربه کرده است. نگاهی به آمار تولیدات فیلم‌های سینمایی ژانر دفاع مقدس می‌تواند تا حدودی گویای دغدغه مدیران وقت باشد.

دوره مدیریت آقای مهدی کلهر

در دو سال اول ظهور سینمای دفاع مقدس و در دوره مدیریت مهدی کلهر، در مجموع، سه فیلم سینمایی ساخته شد که بازتاب حال و هوای سال‌های نخست خلق فیلم‌های جنگی در ایران هستند: فیلم‌های سینمایی جانبازان به کارگردانی ناصر محمدی (۱۳۶۱)؛ کیلومتر ۵ به کارگردانی حجت‌الله سیفی (۱۳۶۱)؛ و برزخی‌ها به کارگردانی ایرج قادری (۱۳۶۱).

دوره مدیریت آقای فخرالدین انوار

دوره ده‌ساله مدیریت انوار در معاونت سینمایی اتفاقات بزرگی را در سینمای دفاع مقدس رقم زد؛ سینمای دفاع مقدس در این دوره سامان یافت و فیلم‌سازی همچون ملاقلی‌پور و حاتمی‌کیا پا به میدان گذاشتند و فیلم پرفروش عقاب‌ها در همین دوره ساخته شد.

دوره مدیریت آقای مهدی فریدزاده

در دوره مدیریت یک‌ساله آقای فریدزاده در معاونت سینمایی شش فیلم در ژانر دفاع مقدس ساخته شد.

دوره مدیریت آقای عزت‌ا.. ضرغامی

در این دوره دوونیم‌ساله، سی‌وهفت فیلم در ژانر دفاع مقدس ساخته شد.

دوره مدیریت سیفا.. داد

در این دوره، سینمای دفاع مقدس وارد فضایی تازه شد و تحولاتی در این زمینه رقم خورد. بیش از بیست فیلم سینمایی ژانر دفاع مقدس در این دوره ساخته شد.

دوره مدیریت محمدحسن پزشک

در این دوره یک‌ساله فقط یک فیلم سینمایی ژانر دفاع مقدس تولید شد و افت چشمگیری در این زمینه رخ داد.

دوره مدیریت محمدمهدی حیدریان

آقای حیدریان دو دوره معاونت سینمایی را بر عهده داشت و طی پنج سال مدیریت ایشان، حدود سی فیلم ژانر دفاع مقدس تولید شد.

دوره مدیریت محمدرضا جعفری جلوه

تولید فیلم‌های ژانر دفاع مقدس در سال‌های مدیریت محمدرضا جعفری جلوه روندی کاهشی داشت. در مجموع، در چهار سال مدیریت وی ۲۲ فیلم در این ژانر تولید شد.

دوره مدیریت جواد شمقدری

در این دوره چهارساله، بیست فیلم ژانر دفاع مقدس ساخته شد.

دوره مدیریت حجت‌ا.. ابوبی

در این دوره سه‌ساله، ده فیلم ژانر دفاع مقدس تولید شد.

نگاهی کلی به آمار تولید فیلم‌های دفاع مقدس نشان می‌دهد سال‌های ۶۲، ۶۳، ۶۷ و ۷۴ سال‌های درخشان به لحاظ کمی در سینمای دفاع مقدس بوده و سال‌های ۶۰، ۸۱، ۸۴، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۱ و ۹۳ این آمار روند کاهشی داشته است. هدف پژوهش پیش‌رو بررسی سینمای دفاع مقدس در چهار دهه بعد از انقلاب اسلامی (از دهه ۶۰ تا سال ۱۴۰۰) می‌باشد و پرسش‌های پژوهش به صورت زیر است:

- سینمای دفاع مقدس چه روندی را طی سال‌ها فعالیت خود داشته است؟
- سینمای دفاع مقدس چه تحولاتی را طی چهار دهه پس از انقلاب اسلامی داشته است؟
- سینمای دفاع مقدس چه اهداف و مفاهیمی را دنبال می‌کند؟

پیشینه پژوهش

یوسفی و همکاران (۱۳۹۸) رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر تقاضای سینمای دفاع مقدس در جوانان (مطالعه موردی مدرسه سینمایی حوزه هنری انقلاب اسلامی) را بررسی کردند. نتایج حاصل عوامل مؤثر بر تقاضای سینمای دفاع مقدس را در سه طبقه «عوامل درونی فیلم»، «عوامل بیرونی فیلم» و «عوامل محیطی» تقسیم‌بندی کرد. در مجموع، می‌توان گفت عوامل درونی در دست فیلم‌سازان مؤثرترین عامل در تقاضای فیلم‌های ژانر دفاع مقدس هستند.

پورالخاص و یحیایی (۱۳۹۷) در پژوهشی بازنمایی اسطوره قهرمان مظلوم در روایت‌های داستانی سینمای جنگ تحمیلی را در چهار فیلم‌نامه از چهار دهه سینمای ایران بررسی کردند. در این مقاله، آن‌ها در جست‌وجوی ماهیت اسطوره امروزین قهرمان در سینمای جنگ تحمیلی بودند و به این نتیجه رسیدند که قهرمان

فیلم‌های مورد مطالعه قهرمانی توانمند نیست که بتواند برای مخاطبش الگو و اسطوره شود و اگر دو روی توانمندی و مظلومیت را داشته باشد، در فیلم‌نامه‌های مورد مطالعه، عنصر مظلومیت است که خود را بیشتر بروز می‌دهد و توانمندی، اگر نگوییم موجودیتی غایب داشته، همواره در پس پرده و در اندرونی محتوای داستان جایگاهش را یافته است.

احمدی، مظفری و مهدی‌زاده (۱۳۹۶)، در مطالعه‌ی بازنمایی مفاهیم ایثار و شهادت در سینمای دفاع مقدس، به تحلیل تطبیقی فیلم‌های پرواز در شب و عقاب‌ها پرداختند. در این مطالعه، با توجه به اهمیت و نقش دفاع مقدس و سینمای منتسب به آن، با کاربست تحلیل نشانه‌شناسی بر پرواز در شب و عقاب‌ها، ایشان در صدد رمزگشایی نحوه‌ی بازنمایی مفاهیم ایثار، شهادت و ارزش‌ها و آرمان‌های دفاع مقدس و تلویحاً سیاست‌های فرهنگی حاکم بر کشور در تولیدات سینمایی دهه ۶۰ بودند. یافته‌ها نشان می‌دهد در حالی که فیلم‌های ژانر «سینمای جنگ» بیشتر بازنمای شهامت، اقتدار، میهن‌پرستی و بازنمایی تضاد و تقابل با نیروهای دشمن‌اند؛ در فیلم‌های ژانر «سینمای دفاع مقدس» همجواری بازنمایی جنگ با نشانه‌های مذهبی-معنوی باعث شکل‌گیری اسطوره‌های مقدس از جنگ می‌شود که با عنوان دفاع مقدس شناخته می‌شود.

صدیقی و مرکبی (۱۳۹۶) در پژوهشی به مطالعه‌ی ظرفیت و شیوه‌های قهرمان‌سازی از شهدای دفاع مقدس در آثار نمایشی (با مطالعه‌ی موردی سریال شوق پرواز و فیلم چ) پرداختند. آن‌ها علت انتخاب موضوع خود را چنین بیان کردند که هشت سال جنگ تحمیلی حدود ۲۳۰ هزار نفر شهید را بر جای گذاشته است که از میان تعداد کثیر آثار تولیدشده با موضوع دفاع مقدس، تنها ۱۱ اثر سینمایی و تلویزیونی از روی شخصیت شهدای جنگ تحمیلی ساخته شده است؛ آثاری با نام‌های سیمرغ، جاودانگی، زیباتر از زندگی، به کبودی یاس، دلتنگی عاشقانه، بزرگ‌مرد کوچک، یوسف هور، شب واقعه، شوق پرواز، شور شیرین و چ. این امر خود نشان از مغفول ماندن شهدای دفاع مقدس برای تبدیل شدن به شخصیت قهرمان اثر نمایشی دارد. با این حال، در اکثر نقدهای صورت‌گرفته، ضعف شخصیت‌پردازی در نظرهای منتقدان و تحلیلگران مختلف به چشم می‌خورد.

در پژوهش‌های یادشده، بیشتر به عوامل مؤثر بر تقاضای سینمای دفاع مقدس در جوانان، بازنمایی اسطوره قهرمان مظلوم در سینمای دفاع مقدس، بازنمایی مفاهیم ایثار و شهادت، و شیوه قهرمان‌سازی در سینمای دفاع مقدس پرداخته شده است. تمایز پژوهش پیش رو با پژوهش‌های پیشین در بررسی تبلور دفاع مقدس در سینمای ایران بین سال‌های ۱۳۶۰ تا ۱۴۰۰ است.

مبانی نظری پژوهش

«جامعه‌شناسی هنر زمینه خاصی از زندگی معنوی اجتماع یا بخش ویژه‌ای از فرهنگ جامعه، یعنی هنر، را مطالعه می‌کند. به بیان دقیق‌تر، جامعه‌شناسی هنر به شناخت علمی هنر و زندگی اجتماعی، به‌ویژه بستگی‌های متقابل این دو، می‌پردازد.» (ترابی، ۱۳۷۶: ۳۳)

سه رویکرد اصلی در حوزه جامعه‌شناسی هنر وجود دارد. نخستین رویکرد رویکرد فلسفی است. اساس این رویکرد را مسئله هنر برای هنر تشکیل می‌دهد. به‌علت رد هر گونه رابطه بین آثار هنری و شرایط اجتماعی هم‌زمان، آن‌ها فاقد بُعد جامعه‌شناختی‌اند.

رویکرد دوم جامعه‌شناختی یا غایت‌شناختی است و معرفت را به هدف برمی‌گرداند. متفکران این رویکرد معتقدند برای درک آثار هنری کافی است شرایط اقتصادی و اجتماعی را که اثر هنری در آن متولد شده بشناسیم. این رویکرد می‌گوید هنر حاوی اطلاعاتی درباره جامعه است که با تحلیل آن می‌توان به شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی پی برد.

رویکرد سوم رویکرد فلسفی، جامعه‌شناختی و متأثر از نظریه معرفتی شعر است و معتقد است نه جامعه و معرفت هیچ‌کدام علت دیگری نیستند و هیچ‌یک از این دو حوزه به‌تنهایی نمی‌تواند تغییری در روند تاریخ به وجود آورد؛ بلکه از اتحاد این دو حوزه است که موتور تاریخ به حرکت درمی‌آید. به اعتقاد نویسندگان کتاب جامعه‌شناسی هنر، شرایط اجتماعی تنها عامل وقوع و علت وجود جریان‌های معنوی محسوب می‌شوند و فقط قادرند آنچه را با زیربنای بی‌طرفی اجتماعی موافق و مطابق است از تحقیق برخوردار سازند (راوودراد، ۱۳۸۲: ۱۵).

در حوزه جامعه‌شناسی هنر، اکثر جامعه‌شناسان در رویکرد دوم قرار می‌گیرند که شامل افرادی چون هاورزا، لوکاج^۲، گلدمن^۳ و ولف^۴ می‌شود (رامین، ۱۳۸۷: ۵۷).

نظریه دیگری که می‌تواند ما را در تبیین و تحلیل یافته‌ها کمک کند نظریه شکل‌دهی است. این نظریه گرچه درست در مقابل نظریه بازتاب قرار می‌گیرد، می‌تواند مکمل خوبی برای این نظریه باشد. رویکرد شکل‌دهی تشکیل شده از آرایشی است که سینما را ابزاری برای شکل‌دادن به افکار، نگرش‌ها و بینش‌های مردم می‌داند. به عبارتی، این رویکرد در صدد اثبات این مدعاست که همان‌طور که سینما می‌تواند با نشان‌دادن واقعیت جامعه نقشی شایسته ایفا کند، می‌تواند در جهت‌دادن و سمت‌وسو بخشیدن به افکار مخاطبان در مسیر دلخواه فیلم‌سازان یا سیاست‌مدارانی که بر تولید فیلم‌ها نظارت دارند نیز عمل کند.

در پژوهش پیش رو، با ترکیب دو رویکرد بازتاب و شکل‌دهی، به بررسی فیلم‌های دفاع مقدس خواهیم پرداخت؛ چه تجربه نشان داده است در بررسی‌های میان‌رشته‌ای برای حمایت از یافته‌های پژوهش و نتیجه‌گیری، چه به لحاظ نظری و چه از نظر روان‌شناختی، اتخاذ یک نظریه کافی و سودمند نیست (کیا و همکاران، ۱۳۸۶: ۳۲). طبق نظریه‌های یادشده، گرچه ما آثار هنری تولیدشده در سینما را محصول شرایط اجتماعی می‌دانیم، اما از سوی دیگر، سینما را ابزاری نیرومند برای کنترل و شکل‌دهی تفکر رایج در اجتماع محسوب می‌کنیم.

از این رو، در این مقاله در پی بررسی تبلور سینمای دفاع مقدس از دهه ۶۰ تا سال ۱۴۰۰ هستیم.

روش پژوهش

در این پژوهش، بنا به ویژگی‌های پژوهش و لزوم استفاده از تحلیل محتوای فیلم‌های دفاع مقدس، از روش کیفی بهره برده شده است.

1. HAUSER
2. Lukacs
3. Goldman
4. Wolf

جامعه آماری ۲۷۵ فیلم دفاع مقدس (۱۳۶۰ تا ۱۴۰۰) است و از شیوه نمونه‌گیری هدفمند بهره گرفته شده است.

از آنجاکه هدف این پژوهش کسب بینش بیشتر و تعمیق کافی در تحلیل محتوای سینمای دفاع مقدس بوده است، با استفاده از «نمونه‌گیری هدفمند از موارد مطلوب» از میان ۲۷۵ فیلم «گونه» دفاع مقدس، نمونه‌ها بدین ترتیب انتخاب شدند:

۱. ابتدا سیاهه کاملی از تمام فیلم‌هایی که در ژانر دفاع مقدس می‌گنجد تهیه شد.

۲. سپس گونه دفاع مقدس به دو زیرگونه کلی - یعنی فیلم‌هایی که جنگی هستند و یا به عبارتی دیگر جنگ ایران و عراق را تقدیس می‌کنند، و فیلم‌هایی که منتقد جنگ هستند یا اصطلاحاً فیلم‌های ضد جنگ نامیده می‌شوند - تقسیم‌بندی شد.

۳. با توجه به اینکه بیش از چهار دهه از عمر سینمای دفاع مقدس می‌گذرد، از هر چهار دهه، دو فیلم که یکی جنگی و یکی منتقد جنگ است انتخاب شد که دو فیلم از دهه ۶۰، دو فیلم از دهه ۷۰، دو فیلم از دهه ۸۰ و دو فیلم از دهه ۹۰ را شامل می‌شود.

(ب) تلاش شده است فیلم‌ها از کارگردان‌های جریان‌ساز در این حوزه باشند.

(ج) سعی شده است فیلم‌های انتخاب‌شده از فیلم‌های مطرح و قابل توجه (پرفروش یا مورد استقبال جشنواره‌ها) در سینمای دفاع مقدس باشند و از سوی صاحب‌نظران سینما به فیلم‌های مدافع جنگ و منتقد جنگ تقسیم‌بندی شوند.

«روش‌های معمول جمع‌آوری داده‌ها در پژوهش کیفی، مصاحبه، تحلیل اسناد و مشاهده است» (گال، گال و بورگ، ۱۳۸۲: ۶۵۶). «از آنجاکه فیلم نیز چون کتاب جزء اسناد دسته‌بندی می‌شود» (نیک‌خلق، ۱۳۷۷: ۹۱)، در پژوهش پیش رو با روش تحلیل اسناد به جمع‌آوری اطلاعات موردنیاز پرداختیم.

مصاحبه، مشاهده و بررسی اسناد و مدارک موجود در موضوع سینمای دفاع مقدس از ابزارهای مورد استفاده در این پژوهش هستند.

یافته‌های پژوهش

در این پژوهش برای بررسی و تحلیل دقیق‌تر محتوای فیلم‌ها، به دو شیوه عمل شده است. ابتدا نشانه‌هایی که برای جنگ و منتقد جنگ با استناد به نظریه‌های مربوط در نظر گرفته شده بودند بررسی شدند و سپس فارغ از نشانه‌ها، به مفاهیم مستتر در فیلم‌ها پرداخته شد. بنابراین، برای بررسی دقیق‌تر آثار، هم به بررسی نشانه‌ها و هم به بررسی مفهومی فیلم‌ها پرداخته شد. اطلاعات جدول ۵ پس از مشاهده عمیق فیلم‌ها با توجه به سياهه نشانگان جنگ و منتقد جنگ به دست آمده است.

جدول ۵. درصد فراوانی نشانه‌های جنگ و منتقد جنگ در فیلم‌های منتخب

دهه	سال ساخت	نوع فیلم	نام فیلم	کارگردان	درصد جنگی	درصد منتقد جنگ
۶۰	۱۳۶۴	منتقد جنگ	باشو غریبه کوچک	بهرام بیضایی	۴۷/۶۶	۱۳/۸۹
۶۰	۱۳۶۶	جنگی	پرواز در شب	رسول ملاقلی‌پور	۱۴/۲۸	۸۳/۲۶
۷۰	۱۳۷۵	جنگی	سجده بر آب	حمید خیرالدین	۱۱/۰۲	۴۳/۴۳
۷۰	۱۳۷۶	منتقد جنگ	آژانس شیشه‌ای	ابراهیم حاتمی‌کیا	۱۵/۹۵	۷۷/۷۹
۸۰	۱۳۸۲	منتقد جنگ	اشک سرما	عزیزاله حمیدنژاد	۵۰/۶۰	۱۱/۶۸
۸۰	۱۳۸۲	جنگی	دوئل	احمدرضا درویش	۶/۰۲	۸۳/۳۶
۹۰	۱۳۹۲	جنگی	شیار ۱۴۳	نرگس آبیاری	۸۲/۴۷	۱۷/۵۲
۹۰	۱۳۹۶	منتقد جنگ	سرو زیر آب	محمدعلی باشه‌آهنگر	۱۹/۳۵	۷۰/۶۹

برای این منظور، هشت فیلم انتخاب و تحلیل شدند. از تحلیل این فیلم‌ها برمی‌آید که فیلم‌های زیادی با تنوع موضوعی فراوان در ژانر دفاع مقدس وجود دارد که هرکدام از زاویه‌ای موضوع جنگ را مطرح می‌کنند.

سینمای دفاع مقدس از سال ۱۳۶۰، با فیلم مرز، حیات خود را آغاز کرد و تا امروز همه‌ساله بخشی از تولیدات سینمای ایران را به خود اختصاص می‌دهد. بررسی دهه‌به‌دهه فیلم‌های سینمای دفاع مقدس، چه به لحاظ کمیت و چه کیفیت، می‌تواند مبین حقایق بسیاری باشد. برطبق جدول ۶، تعداد فیلم‌های ساخته‌شده در سال‌های دهه ۶۰ نسبت به کل تولیدات سینمای دفاع مقدس قابل توجه است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد، بین سال‌های ۶۰ تا ۱۳۶۲، تعداد فیلم‌های دفاع

جامعه‌شناسی ژانر فیلم‌های دفاع مقدس در سینمای ایران (۱۳۶۰-۱۴۰۰)

مقدس روند تولیدی رو به افزایشی داشت و درصد مهمی از تولیدات سینمای ایران را به خود اختصاص داد، تا آنجا که سال ۱۳۶۳، ۱۵ فیلم - که ۵۰ درصد از کل فیلم‌های ساخته‌شده در آن سال را تشکیل می‌دادند - متعلق به ژانر دفاع مقدس هستند. از سال ۱۳۶۳ تا ۱۳۶۷، یعنی پایان جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، تعداد فیلم‌های دفاع مقدس کمتر شد. اما به‌طور متوسط حدود ۲۰ درصد از کل فیلم‌هایی که تولید شدند به ژانر دفاع مقدس اختصاص داشتند که البته درصد قابل‌توجهی است.

جدول ۶: درصد فراوانی فیلم‌های دفاع مقدس نسبت به کل تولیدات سینمای ایران طی سال‌های ۵۸ تا ۹۹

سال	تعداد کل تولیدات سینما	تعداد فیلم‌های دفاع مقدس	سال	تعداد کل تولیدات سینما	تعداد فیلم‌های دفاع مقدس
۵۸	۳	۰	۸۱	۵۸	۵
۵۹	۱	۰	۸۲	۶۱	۱۰
۶۰	۲۰	۱	۸۳	۵۶	۶
۶۱	۸	۳	۸۴	۷۴	۲
۶۲	۲۴	۸	۸۵	۶۷	۸
۶۳	۳۲	۱۵	۸۶	۷۰	۳
۶۴	۳۲	۳	۸۷	۶۴	۵
۶۵	۳۲	۹	۸۸	۸۵	۳
۶۶	۳۶	۸	۸۹	۸۷	۱
۶۷	۵۲	۶	۹۰	۸۴	۳
۶۸	۴۲	۱۲	۹۱	۸۴	۷
۶۹	۶۰	۱۴	۹۲	۶۴	۴
۷۰	۴۸	۱۳	۹۳	۸۳	۳
۷۱	۵۰	۷	۹۴	۸۷	۲
۷۲	۷۰	۱۲	۹۵	۵۸	۹
۷۳	۶۱	۷	۹۶	۶۲	۸
۷۴	۶۳	۱۰	۹۷	۳۳	۳
۷۵	۴۶	۱۶	۹۸	۷۸	۳
۷۶	۵۸	۱۷	۹۹	۱۲	۴
۷۷	۳۹	۱۱	۱۴۰۰	کرنا	ادامه دارد
۷۸	۴۸	۸			
۷۹	۵۰	۷			
۸۰	۶۲	۴			

طبق نظریه شکل‌دهی درست است که محصولات و تولیدات هنری بر فرهنگ جوامع اثرگذارند، اما خود به‌شدت تحت تأثیر جامعه و شرایط اجتماعی‌اند (هینیک، ۱۳۸۴). اوج و فرودی که در تعداد تولیدات سینمای دفاع مقدس به چشم

می‌خورد طبق همین قاعده تبیین جامعه‌شناختی در پی دارد. همان‌طور که اشاره شد، در این سال‌ها خیل عظیمی از فیلم‌های سینمای ایران مربوط به دفاع مقدس بودند که همگی سعی در اقناع و تبلیغ و ساختن فرهنگ مقاومت در میان مردم داشته‌اند.

بر اساس یافته‌های پژوهش، ایدئولوژی غالب جامعه در این دوره از طریق ایدئولوژی عرضه‌شده در فیلم‌ها تقویت می‌شد. برای نمونه، به فیلم پرواز در شب، که مقدمه ساخت فیلم‌های زیادی در دهه‌های ۶۰ و ۷۰ نیز بود، اشاره می‌شود. پرواز در شب همچون تعداد بسیاری از فیلم‌های دفاع مقدس به حوادث درون جبهه‌ها و تلاش برای روحانی جلوه‌دادن شخصیت‌های درون جنگ می‌پردازد، به همین علت می‌تواند به‌عنوان فیلم‌های جنگی-تبلیغاتی دهه ۶۰ تحلیل شود. در فیلم پرواز در شب نشانه‌های صلح‌آمیز ۱۴ درصد وجود دارد که شامل فداکاری‌ها، همدلی‌ها و همکاری‌ها می‌شود که فیلم را از حالت خشونت صرف خارج می‌کند. پرواز در شب در زمان خود از تأثیرگذارترین فیلم‌ها بود و جوایز زیادی را در جشنواره فیلم فجر از آن خود کرد.

بررسی محتوای فیلم‌های دفاع مقدس دهه ۶۰ مؤید آن است که فیلم‌ها عمدتاً در زمره فیلم‌های تبلیغاتی (پروپاگاندايي) قرار می‌گیرند؛ فیلم‌هایی که معمولاً برای تهییج روحیه مبارزه‌طلبانه مردم در مقابل دشمن ساخته می‌شدند. در این میان، می‌توان به آثار انگشت‌شماری چون باشو غریبه کوچک و شب‌های زاینده‌رود اشاره کرد که اثرهای مخرب جنگ را بررسی می‌کردند؛ اما، این فیلم‌ها عمدتاً مجوز پخش نمی‌گرفتند. مثلاً باشو غریبه کوچک، که سال ۶۴-۶۵ ساخته شد، به مدت شش سال توقیف بود و پس از اتمام جنگ به نمایش عمومی درآمد.

بر اساس نتایج پژوهش، سینمای دفاع مقدس با پا گذاشتن به دهه ۷۰ پررونق‌ترین و باشکوه‌ترین دوره خود را تجربه کرد؛ دوره‌ای طلایی که علی‌رغم پیشرفت فناوری و گسترش شهرک‌های سینمایی هیچ‌گاه در تاریخ سینمای ما تکرار نشد و همچنان به‌عنوان کعبه آمال به آن نگریسته می‌شود. از آن دوران به بعد، اگرچه با فاصله‌گرفتن از جنگ تصاویری واقع‌بینانه‌تر و دقیق‌تر از آن ارائه شد،

اما حداقل از لحاظ کمیت آثار از پایان دهه ۱۳۷۰ تا کنون سیری نزولی را تجربه کرده‌ایم.

«سال‌های آغازین و میانی دهه ۷۰ را باید دوران اوج سینمای دفاع مقدس دانست. در این دهه، پایان جنگ فرصتی برای کارگردانان فراهم آورد تا این بار به جنگ از نگاهی دیگر و از نگاه بازماندگان و رزمندگان جنگ بپردازند. ابراهیم حاتمی‌کیا، رسول ملاقلی‌پور و احمدرضا درویش را می‌توان کارگردانان شاخص ژانر دفاع مقدس در این دهه دانست.» (کریمی، ۱۳۹۲)

نقطه اوج فیلم‌های دفاع مقدس را باید میانه دهه ۷۰ دانست؛ زمانی که ابراهیم حاتمی‌کیا سال ۱۳۷۶ آژانس شیشه‌ای را ساخت؛ اثری که موفق به دریافت شش سیمرغ بلورین از جشنواره شانزدهم فیلم فجر شد.

«اما موفقیت اصلی آژانس سال‌ها بعد رقم خورد؛ زمانی که به‌عنوان بهترین فیلم ساخته‌شده در ژانر دفاع مقدس شناخته شد. آژانس شیشه‌ای، علاوه بر جلب نظر منتقدان، در گیشه نیز موفق بود و توانست افراد بسیاری را برای دیدن فیلم به سینماها بکشاند. تنها یک سال بعد از آن، رسول ملاقلی‌پور هیوا را ساخت و در آن داستان همسر شهیدی با همین نام را روایت می‌کرد که، پس از سال‌ها و هنگامی که قصد ازدواج مجدد دارد، تصمیم می‌گیرد که به مناطق عملیاتی و خانه سابق خود سفر کند. مضمون عاشقانه و ملودرام فیلم، که برای اولین بار بدین‌گونه به آن پرداخته می‌شد، با استقبال مخاطبان مواجه شد و هیوا نیز توانست در جشنواره هفدهم با کسب شش سیمرغ بلورین، از جمله سیمرغ بلورین بهترین فیلم، موفقیت آژانس شیشه‌ای را تکرار کند. در همان سال، کمال تبریزی نیز با ساخت شیدا که مضمونی مشابه هیوا داشت توانست توجه‌ها را به خود جلب کند.» (کریمی، ۱۳۹۲)

سال‌های آغازین دهه ۸۰ با رونق سینمای دفاع مقدس همراه بود. در این سال‌ها ابراهیم حاتمی‌کیا ارتفاع پست (۱۳۸۰) و به نام پدر (۱۳۸۴)؛ رسول ملاقلی‌پور قارچ سمی (۱۳۸۰) و مزرعه پدری (۱۳۸۱)؛ احمدرضا معتمدی دیوانه از قفس پرید (۱۳۸۲)؛ و احمدرضا درویش دوئل (۱۳۸۲) را ساختند که، از این میان، دیوانه از قفس پرید و به نام پدر توانستند عنوان بهترین فیلم را به‌ترتیب از

جشنواره بیست‌ویکم و بیست‌وچهارم از آن خود کنند. فیلم ارتفاع پست نیز موفق به دریافت سیمرغ بلورین بهترین فیلم از نگاه تماشاگران در جشنواره بیستم فیلم فجر شد.

نوروز ۱۳۸۶ نیز با دستاورد دیگری برای ژانر دفاع مقدس همراه بود؛ در این سال، نخستین نسخه سه‌گانه اخراجی‌ها بر روی پرده سینماها رفت و توانست عنوان پرفروش‌ترین فیلم تاریخ سینمای ایران را از آن خود کند؛ موفقیتی که در سال‌های آینده و در نسخه‌های بعدی نیز تکرار شد. اما سال‌های پس از ۸۶ تا کنون را باید سال‌های رکود سینمای دفاع مقدس دانست. هرچند مسعود ده‌نمی در این سال‌ها توانست با ساخت اخراجی‌های ۲ و ۳ در گیشه به موفقیت‌هایی برسد، اما این فیلم‌ها نتوانستند به‌عنوان فیلم شاخص و فاخر ژانر دفاع مقدس ظاهر شوند. سایر فیلم‌های این ژانر مانند کودک و فرشته مسعود نقاش‌زاده؛ شب حورا، سیزده ۵۹ سامان سالور؛ و ضد گلوله مصطفی کیایی نیز نتوانستند موفقیت فیلم‌های دفاع مقدس سال‌های گذشته را تکرار کنند.

ژانر دفاع مقدس در دهه ۹۰ تولیدات چندانی نداشت. فیلم‌های شیار ۱۴۳، ۲۳ نفر، آبادان یازده، ۶۰ و ایستاده در غبار از جمله مهم‌ترین فیلم‌های این دهه بودند. به‌رغم تولیدات کم آثار سینمایی در این دهه، می‌توان به این نکته اشاره کرد که حفظ حماسه و ترکیب آن با بینش عمیق به موضوع جنگ و فرعیات و حواشی آن مضمون اصلی فیلم‌های دفاع مقدس در دهه ۹۰ بودند.

بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش، به‌منظور بررسی تبلور دفاع مقدس در رسانه اثرگذار سینما به مطالعه کیفی و تحلیل محتوای ۸ فیلم از ۴ دهه (۹۰-۶۰) پرداخته شد و مشاهده شد که همه فیلم‌هایی که به مسائل پیرامون جنگ می‌پردازند لزوماً مبالغه‌آمیز نیستند. هر اثر هنری در تحلیل نهایی عصاره فرهنگ جامعه و خرده‌فرهنگی است که هنرمند در آن پرورش فکری یافته است (ترابی، ۱۳۷۶: ۷۷).

همچنین یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد عملکرد دولت‌ها در حوزه سینمای دفاع مقدس تأثیرگذار است و هر دولت در هر برهه زمانی متأثر از دیدگاه‌ها و گفتمان معتقد به آن و نیز شرایط فرهنگی، سیاسی و اجتماعی و... عملکردهای

متفاوتی را در پیش گرفته است. بنابراین می‌توان گفت که خطمشی‌های مربوط به سینمای دفاع مقدس فردمحور و دولت‌محور بوده‌اند و با تغییر افراد و دولت‌ها دستخوش تغییرات بسیاری می‌شوند. در جدول ۷، بر اساس آمار و اطلاعات یافته‌های پژوهش، خلاصه‌ای از نحوه عملکرد دولت‌ها در سال‌های موردنظر نشان داده شده است.

جدول ۷. نتیجه عملکرد دولت‌ها در حوزه سینمای دفاع مقدس

دولت‌ها	مدت	تعداد کل فیلم‌های تولیدشده	تعداد فیلم‌های دفاع مقدس	درصد
دولت موقت، شورای موقت دولت‌های اول و دوم، سال‌های ۵۸-۶۰	۳ سال	۲۰	۱	۵
دولت‌های سوم و چهارم مهر ۶۰- مرداد ۶۸	۸ سال	۲۵۶	۶۸	۲۶/۵
دولت‌های پنجم و ششم	۸ سال	۴۱۷	۹۴	۲۲/۵
دولت‌های هفتم و هشتم	۸ سال	۴۴۸	۵۶	۱۲/۵
دولت‌های نهم و دهم	۸ سال	۶۰۴	۳۳	۵
دولت‌های یازدهم و دوازدهم تا پایان سال ۹۸	۶ سال	۴۷۵	۲۱	۴/۴۲

همان‌طور که در جدول ۷ نشان داده شده است، در دولت‌های سوم و چهارم بیشترین درصد تولیدات سینمایی دفاع مقدس را شاهد بوده‌ایم و کمترین تولیدات مربوط به دولت‌های اولیه انقلاب بوده است.

همچنین از بررسی دهه‌به‌دهه سینمای دفاع مقدس برمی‌آید که سیاست‌گذاران سینمای ایران، با این تصور که باید به حفظ ارزش‌های دفاع مقدس همت گمارند (شکل‌دهی)، دست به ساخت فیلم‌هایی زدند که جزء فیلم‌های تبلیغاتی بودند. گرچه این فیلم‌ها در دوره‌ای، به سبب نبودن این ژانر و تخلیه هیجانی (در دوران جنگ) که یکی از کارکردهای اساسی سینماست، با اقبال عمومی مواجه شدند؛ اما، پس از گذشت زمان، این حمایت مردمی را از دست دادند و در مقابل، فیلم‌هایی با استقبال روبه‌رو می‌شدند که نگاهی انتقادی به جنگ داشتند و با نگرشی صلح‌آمیزتر بر پیامدهای جنگ تأکید داشتند.

در دهه ۶۰، سینمای ایران با پرداختن به فیلم‌هایی با موضوع جنگ تحمیلی،

حماسه‌آفرینی و جهاد به جامعه ادای دین کرد و جلوه‌گاه مسائل روز جامعه بود. برزخی‌ها، دندان مار، دیده‌بان، عقاب‌ها، باشو غریبه کوچک و... از جمله فیلم‌هایی بودند که در دهه ۶۰ با تأثیرپذیری از جنگ و فرهنگ والای دفاع مقدس ساخته شدند و به اکران رسیدند.

در دهه ۷۰، فیلم‌هایی با مضمون دفاع مقدس بازار داغی داشت. در این دهه آژانس شیشه‌ای، یورش، بوی پیراهن یوسف، جنگ نفتکش‌ها، کیمیا و... با موضوع دفاع مقدس روی پرده رفتند.

در دهه ۸۰، هرچند روند ساخت فیلم‌هایی با موضوع دفاع مقدس ادامه پیدا کرد، اما از آنجایی که هنرمندان سینما بیشتر به مسائل روز جامعه توجه داشتند و البته رسالت سینما نیز همین است، پرداختن به موضوع جهاد و جبهه و زندگی رزمندگان در دهه‌های بعد از جنگ نیز ادامه داشت. با گذشت زمان، سینمای دفاع مقدس کم‌کم به سینمای تاریخی تبدیل شد و البته پرداختن به این گونه از مفاهیم برای هنرمندان سینما اختیاری شد. البته در دهه ۸۰ فیلم‌های بسیار درخور شأنی درباره تاریخ دفاع مقدس ساخته و پرداخته شدند. دوئل از این دسته از فیلم‌ها بود که در نوع خود بی‌بدیل است. قارچ سمی، شب به‌خیر فرمانده، اخراجی‌ها (هر سه فصل)، عصر روز دهم و... از شاخص‌ترین فیلم‌های سینمایی با موضوع دفاع مقدس در دهه ۸۰ بوده‌اند.

در دهه ۹۰، اگرچه تعداد فیلم‌هایی که با موضوع دفاع مقدس روی پرده رفته‌اند به لحاظ عددی تنزل پیدا کرده است، باید اذعان کرد که آثار بسیار فاخری در دهه ۹۰ با موضوع سینمای دفاع مقدس ساخته شده‌اند. دفاع مقدس دیگر محدود به جنگ هشت‌ساله نیست و با دیدی فراخ‌تر به آن نگاه می‌شود. امروزه مبارزه با اشراک در مرزهای کشور، دفاع از حریم اهل‌بیت علیهم‌السلام و پیکار با گروهک‌های تکفیری و...، همگی، جزء فرهنگ دفاع مقدس به شمار می‌آیند. سینما نیز، با تأثیرپذیری از این گونه، آثار فاخری را ارائه کرده است. سرو زیر آب، تنگه ابوقریب، ماجرای نیمروز (فصل‌های اول و دوم) و... گواهی بر این مدعا هستند.

منابع و مأخذ

احمدی، سیدباقر، افسانه مظفری و سیدمحمد مهدی‌زاده (۱۳۹۶). «بازنمایی مفاهیم ایثار و شهادت در سینمای دفاع مقدس تحلیل مقایسه‌ای فیلم پرواز در شب و عقاب‌ها». **فصلنامه مطالعات ملی**، شماره ۷۰: ۴۵-۶۲.

ازکیا، مصطفی، حسین میرزایی و احسان جوانمرد (۱۳۸۶). «جامعه‌شناسی روستایی در آئینه سینمای ایران». **فصلنامه معاونت فرهنگی و ارتباطات**، شماره ۱۰.

به‌پژوه، احمد و فریده نوری (۱۳۸۱). «تأثیر نقاشی‌درمانی در کاهش رفتارهای پرخطرهای پرخطرگاه دانش‌آموزان عقب‌مانده ذهنی». **دوفصلنامه روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران**، شماره ۲: ۱۷۰-۱۵۵.

پورالخاص، شکرالله و محمد یحیایی (۱۳۹۷). «بازنمایی اسطوره قهرمان مظلوم در روایت‌های داستانی سینمای جنگ تحمیلی. مطالعه موردی چهار فیلم‌نامه از چهار دهه سینمای ایران». **دوفصلنامه رسانه و فرهنگ**، شماره ۲: ۷۱-۵۵.

ترابی، علی‌اکبر (۱۳۷۶). **جامعه‌شناسی ادبیات**. تهران: انتشارات فروغ آزادی.

ثابتی، مسعود (۱۳۸۶). «مروری بر سه دهه سینمای جنگ در ایران: دست‌مایه‌ای برای آفرینش‌های سینمایی». **فصلنامه سوره اندیشه**، شماره ۳۵: ۳۹-۴۵.

دانش، مهرزاد (۱۳۹۲). «آسیب‌شناسی جنگ در سینمای ایران». **فصلنامه سینمایی فارابی**، شماره ۱: ۹۸-۹۹.

دانش، مهرزاد (۱۳۹۳). «سهم سینمای ایران در بازنمایی دفاع مقدس». **فصلنامه مردم‌سالاری**، ش ۳۵۸۱، (هفتم خرداد)، ۱۲.

راستین، شادمهر (۱۳۷۳). «فیلم‌شناسی سینمای جنگ و دفاع مقدس». **فصلنامه فیلم**، شماره ۱۶۵: ۱۰۰-۱۱۱.

رامین، علی (۱۳۸۷). **مبانی جامعه‌شناسی هنر**. تهران: انتشارات نی.

راووداد، اعظم (۱۳۸۲). **نظریه‌های جامعه‌شناسی هنر و ادبیات**. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

سربندی، فرناز، ابراهیم حاجیانی و سیدرضا امیری صالحی (۱۳۹۹). «تحلیل سیاست‌های فرهنگی و عملکرد دولت‌های پس از انقلاب اسلامی در حوزه اقتصاد سینما». **فصلنامه رسانه و فرهنگ**، شماره ۱: ۱۵۱-۱۳۲.

شهیدی، مهرداد (۱۳۷۳). «ملاحظات تبلیغاتی درباره سینمای جنگ». محمدقاسم فروغی جهرمی (ویراستار)، **مقالات برگزیده چهارمین کنفرانس بررسی دفاع مقدس: راه‌های حفظ آثار فرهنگی دفاع مقدس**. تهران: بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس.

شیرازی، علی (۱۳۸۷). «نگاهی به سه دهه سینمای پس از انقلاب اسلامی: طفل گریزپا». **دوماهنامه مجله سوره**، شماره ۴۰: ۳۳-۳۱.

صدیقی، مهدی و سید محمدصادق مرکبی (۱۳۹۶). **مطالعه ظرفیت و شیوه‌های قهرمان‌سازی از شهدای دفاع مقدس در آثار نمایشی (با مطالعه موردی سریال شوق پرواز و فیلم ج)**. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه صداوسیما جمهوری اسلامی ایران.

عرفان‌منش، جلیل (۱۳۹۷). **فرهنگ‌نامه سینمای دفاع مقدس**. تهران: سازمان هنری و سینمایی دفاع

جامعه‌شناسی ژانر فیلم‌های دفاع مقدس در سینمای ایران (۱۳۶۰-۱۴۰۰)

مقدس.

فراستی، مسعود (۱۳۹۲). **فرهنگ فیلم‌های جنگ و دفاع ایران**. تهران: نشر ساقی.

فیشر، ارنست (۱۳۸۵). **ضرورت هنر در روند تکامل اجتماعی**. ترجمه فیروز شیروانلو. تهران: انتشارات توس.

قاضی میرسعید، حکمت (۱۳۶۲). «کارنامه ۸ ساله دفاع مقدس در سینمای جنگ». **فصلنامه صف**، شماره ۱۶۲: ۴۹-۴۶.

کریمی، ابراهیم (۱۳۹۲). «بررسی دو ژانر متفاوت در سینمای جنگ جهان». بازپایی‌شده در: سخن آنلاین (تاریخ بازپایی ۲۵ آذر ۱۳۹۲).

گال، جویس، مردیت‌دامین گال و والتر بورگ (۱۳۸۲). **روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روانشناسی** (جلد اول). ترجمه احمدرضا نصر و همکاران. تهران: انتشارات سمت.
متین‌پور، مظفر (۱۳۸۴). «ریخت‌شناسی ادبیات سینمای دفاع مقدس با قلم‌های طلایی». **فصلنامه سینما**، ۷۱۱، ۱۲.

مرتضوی فهمی، فاطمه و مرتضی منادی (۱۳۸۹). «دفاع مقدس در گذر از سینمای ایران». **فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات**، شماره ۲۵: ۱۴۸-۱۲۷.

مرتضوی فهمی، فاطمه و مرتضی منادی (۱۳۸۷). «بررسی مفاهیم صلح و خشونت در فیلم‌های سینمای دفاع مقدس». **فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی**، شماره ۱: ۵۱-۶۹.
معدنی، سعید (۱۳۹۱). **جامعه‌شناسی سینمای جنگ و دفاع مقدس**. تهران: انتشارات بهمن برنا.

مکوندی، مهدی، میثم فرخی، زهرا طاهری‌پور، سید جمال‌الدین حسینی (۱۳۹۶). **بازنمایی ویژگی‌های رهبری فرماندهان جنگ تحمیلی در سینمای دفاع مقدس (مورد مطالعه: فیلم‌های به کبودی یاس، شور شیرین و ایستاده در غبار)**. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشکده فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه سوره.

مهدلو، روح‌اله (۱۳۸۷). «سینمای دفاع مقدس در بوته تحلیل». **ماهنامه بشری**، شماره: ۶۹-۶۲.

مهدی‌زاده، سیدمحمد (۱۳۸۷). **رسانه و بازنمایی**. تهران: دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها.
نقیبی اصفهانی، مریم سادات، علی‌اصغر فهیمی‌فر و شهاب اسفندیاری (۱۳۹۷). «تبیین ساختارگرایانه سینمای دفاع مقدس (مطالعه موردی مهاجر و لیلی با من است)». **دوفصلنامه رسانه و فرهنگ**، شماره ۱: ۲۳۶-۲۱۵.

هینیک، ناتلی (۱۳۸۴). **جامعه‌شناسی هنر**. ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر. تهران: انتشارات آگاه.
یوسفی، رسول، محسن ابن‌الدین و فاطمه حداد (۱۳۹۸). «رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر تقاضای سینمای دفاع مقدس در جوانان (مطالعه موردی مدرسه سینمایی حوزه هنری انقلاب اسلامی)». **فصلنامه شاهد اندیشه**، شماره ۱: ۶۳-۴۰.

یونگ، کارل گوستاو (۱۳۸۳). **روانشناسی ضمیر ناخودآگاه**. ترجمه محمدعلی امیری. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

Black, J. (2002). **The Reality Effect**. New York: Routledge.

Dayer, R. (2005). **White, in Film Theory: Critical Concept in Media and Cultural Studies**, V. 3. New York: Routledge.